

милов М.М. Губернаторские канцелярии и губернские правления в России 50-х – 80-х гг. XIX в. //Проблемы социально-экономической и политической истории России XIX – XX веков. СПб., 1999.

Надійшла до редколегії 29.07.04

О.Ю. Коломієць

ХАРКІВСЬКЕ ЮРИДИЧНЕ ТОВАРИСТВО (1900–1905 РР.)

Наприкінці XIX – на початку XX ст. при університетах як Росії, так і України почали створюватися юридичні товариства. Необхідність їх започаткування була продиктована потребами самого життя. Стрімкий розвиток правової науки вимагав втілення її досягнень у практичну діяльність. У свою чергу, юридична практика потребувала теоретичних впливань до системи судочинства, провадження слідства, роботи поліції тощо. Отже, налагодження тісного зв'язку науки і практики стало головним завданням діяльності юридичних товариств. Разом з тим, згідно з положенням їх статутів, ці установи створювалися для поширення юридичних знань і відомостей у суспільстві.

Харківський університет за своїми науковими здобутками займав одне з провідних місць у всій Російській імперії. Тут з 60-х років XIX ст. вже діяло шість товариств з різних галузей науки. А тому ідея створення ще одного наукового товариства – юридичного – знайшла живий відгук у середовищі професорсько-викладацького складу юридичного факультету університету. Щоправда, ініціатива створення цього товариства надійшла від юриста-практика. Так, у 1898 р. член Харківського окружного суду М.С.Ілларионов звернувся на юридичний факультет Харківського університету з проханням організувати практичні заняття зі звичаєвого права для студентів під керівництвом професорів. Під час обговорення цієї пропозиції професор кафедри політичної економії та статистики І.М.Міклашевський заявив, що своєчасно взагалі порушити питання про влаштування при Харківському університеті юридичного товариства, в якому може бути створене відділення звичаєвого права для зібрання норм звичаєвого права і опрацювання добутого матеріалу [1, с. 157]. Справа в тому, що більшість членів юридичних товариств були лібералами за своїми переконаннями, а тому надміру захоплювалися звичаєвим правом. З 80-х рр. XIX ст. майже догмою стала думка про те, що звичаєве право, більш гуманне і справедливе, здатне врятувати країну від соціальних катаклізмів. Один із сучасників з цього приводу говорив: «Вважалося майже зрадою ліберальним тенденціям заперечення того, що звичаєве право врятує суспільство» [2, с. 248]. Підвищена зацікавленість діячів юридичних товариств правовими звичаями пояснювалася також тим, що на межі XIX і XX ст. у рамках урядових заходів щодо перегляду селянського законодавства робилися спроби кодифікації правових звичаїв. При юридичних товариствах у межах країни створювалися спеціальні відділення звичаєвого права, які займалися збором і вивченням звичаїв майже у всіх регіонах імперії. Тому ідея члена харківського окружного суду була цілком актуальною з огляду на все сказане вище.

У 1900 р. 36 членів-засновників [3, с. 6] оголосили про започаткування при Харківському університеті Юридичного товариства і подали до міністерства народної освіти проект статуту новоствореної організації, який було затверджено 3 листопада того ж року зі змінами згідно з вказівками ученого комітету міністерства. Перше загальне зібрання Харківського юридичного товариства було присвячене виборам посадових осіб і проходило 21 грудня 1900 р. До складу Ради товариства увійшли: голова – М.Й. Куплеваський, товариш голови – І.М. Тютрюмов, фінансист – О.Ф. Данилович, секретар – М.А. Гредескул і члени – В.Ф. Левитський, Я.М. Затворницький і Р.І. Падеревський. Святкове засідання з нагоди відкриття фактичної діяльності Харківського юридичного товариства мало місце 3 лютого 1901 р. [3, с. 5], на якому були присутні представники місцевої інтелігенції, губернатор, попечителі навчальних округів, голови судових палат і окружного суду, ректор університету та багато інших. Потягом 1901 р. відбулося ще 8 засідань товариства, що свідчило про наміри його членів шонайшвидше заявити про своє дітище продуктивною працею. Вже на кінець першого року існування товариство нараховувало 170 дійсних членів, але ця цифра за короткий термін зросла до 300 чоловік, що сприяло активізації науково-просвітницької діяльності організації. В цей час товариство зазнало тяжкої втрати – помер на 43-у році життя у розквіті сил над незакінченою великою науковою працею з історії господарського побуту Південної Росії його засновник та ідеолог професор І.М. Міклашевський. Та незважаючи на невдачу, що спіткала Юридичне товариство на етапі становлення, воно вистояло завдяки зусиллям соратників та однодумців Міклашевського.

Навесні 1902 р. товариство знову пережило період нестабільності, пов'язаний із необхідністю проведення дострокових перевиборів його керівного ядра. 10 березня 1902 р. відбулися загальні збори Товариства, на яких останній раз головував професор М.Й. Куплеваський [4, с. 18]. Він надав слово члену Товариства А.А. Левенстиму, який підготував ґрунтовну доповідь «Виселення до Сибіру на поселення до і після закону 12 липня 1900 р.». Після обговорення цього повідомлення Рада внесла пропозицію про обрання почесними членами Товариства колишніх професорів Московського університету М.М. Ковалевського і Б.М. Чичеріна. Обґрунтувати це рішення перед Товариством Рада доручила В.Ф. Левитському [5], В.М. Устинову [6] та А.М. Фатьєву [7]. Так, з приводу кандидатури М.М. Ковалевського на звання почесного члена Юридичного товариства при Харківському університеті В.Ф. Левитський зазначив, що професор Ковалевський має видатні заслуги не тільки в галузі порівняльної історії права, а й з історії народного господарства, яка являє собою нову сферу знань навіть у Західній Європі [5, с. 41]. Професора Б.М. Чичеріна член товариства А.М. Фатьєв характеризував як «найбільшу творчу величину» російської юридичної науки [7, с.64]. При закритому балотуванні шарами професори М.М. Ковалевський та Б.М. Чичерін переважаючою більшістю голосів стали почесними членами Харківського юридичного товариства. Слід зазначити, що невдовзі список почесних членів цього товариства поповнився ще двома відомими іменами: віддаючи данину поваги видатним правознавцям сучасності – теорети-

кам та практикам, Товариство включило до числа своїх почесних членів А.І. Стоянова та сенатора А.Ф.Коні [8].

Наступним пунктом порядку денного цього зібрання став звіт секретаря Харківського юридичного товариства М.А. Гредескула про діяльність організації за 1901 р. Зокрема, зазначалося, що на дев'яти засіданнях звітного року було виголошено п'ять промов, серед яких найбільш важливими були: виступи М.Й. Куплеваського «Про завдання юридичних товариств і керівних принципах їх діяльності», І.М. Тютрюмова «Мета юридичних товариств та історія їх виникнення в Росії» та Б.П.Куликова «Про об'єднання в Юридичному товаристві юристів усіх покликань», і зроблено дев'ять ґрунтовних наукових доповідей провідними правознавцями Харківського університету [3, с. 5–6]. Секретар товариства також повідомив зібрання про вакансію посади голови Товариства у зв'язку з призначенням М.Й. Куплеваського ректором університету і посади товариша голови через від'їзд І.М. Тютрюмова до Петербурга. Згідно з статутом Товариства, довелося провести перевибори не тільки цих осіб, а й фінансиста, кандидата на посаду фінансиста та членів ревізійної комісії. Прізвища претендентів на ці посади були внесені до розданих членам Товариства бюлетеням, а саме балотування проводилося за допомогою шарів. За більшістю голосів головою Товариства став М.А. Гредескул («за» – 22 голоси, «проти» – 6), товаришем голови – А.А. Левенстим («за» – 15, «проти» – 12), фінансистом – О.Ф. Данилович («за» – 20, «проти» – 0), кандидатом на посаду фінансиста – Н.Б. Генелес («за» – 19, «проти» – 1), членами ревізійної комісії В.М. Устинов, О.М. Кривцов і Л.Я. Таубер [4, с. 70].

Не обмежуючись вирішенням тільки організаційних та теоретичних проблем, Юридичне товариство жваво реагувало на всі актуальні події суспільного життя. Можна сміливо сказати, що жодний значний акт законодавства, жодне гостре питання сучасності не залишалося без авторитетного коментарю з боку молодого діяльного товариства. Щойно вийшов закон про трудові артілі й почали розвиватися заклади дрібного кредиту, а член товариства О.М. Анциферов уже читав свою доповідь «Дрібний кредит, його організація і значення в Росії». Почалася кампанія в певних колах громадськості проти суду присяжних у Росії, і М.П. Чубинський на цю акцію відповідав доповіддю «Права присяжних засідателів і роль захисту щодо підсудних, які зізналися у скоєнні злочину». Порушувалося питання в суспільстві про розміри земельних одиниць, і І.П. Білоконський доповідав на засіданні юридичного товариства «Про дрібну земельну одиницю». За перші п'ять років було прочитано 49 доповідей, кожна з яких супроводжувалася обговореннями і являла собою важливу подію в громадському житті міста. Кращі з доповідей були опубліковані у вигляді наукових статей у двох томах «Трудов» юридичного товариства [8].

Ця організація вступила до Російської групи Міжнародної спілки криміналістів, обрала зі свого середовища спеціальну комісію для обговорення проекту нового цивільного уложення [8], брала участь в урочистому святкуванні 80-літнього ювілею відомого німецького вченого Р. Вирхова, надсилала привітання директорові Ярославського юридичного ліцею, відомому вченому С.М. Шпилевському з нагоди 40-річчя його наукової і виклада-

цької діяльності та Томському юридичному товариству з приводу його заснування. Харківське юридичне товариство відкрило власну бібліотеку, в якій збирало літературу юридичного характеру, що надходила від благодійників та через книгообмін з іншими науковими товариствами [3, с. 7].

Але через події Першої російської революції Товариство вже наприкінці 1905 р. змушене було призупинити свою діяльність, що одразу ж призвело до втрати зв'язків між його членами та до розпаду правління. До того ж, жоден із діячів цієї організації не потурбувався про сформування та збереження архіву Харківського юридичного товариства. Тому й тепер з великими зусиллями доводиться розшукувати друківані праці Товариства, протоколи його засідань, інші матеріали, які, безперечно, мають історичну цінність.

Слід зауважити, що в пореволюційні роки були намагання відродити діяльність Товариства. Та столипінська реакція не сприяла подібним ініціативам. Всі ці політичні катаклізми настільки приголомшили харківських правознавців, що, навіть, коли ситуація в країні стабілізувалася, вони не знайшли в собі сил відродити Юридичне товариство. Необхідно було б звернутися до досвіду Московського юридичного товариства, яке також пройшло етапи занепаду, проте в 1915 р. спромоглося відновити свою діяльність. Взагалі, з початком другого десятиліття ХХ ст. при університетах багатьох міст Росії та України вже активно працювали юридичні товариства. А тому Харкову теж необхідно було надолужувати втрачене, не залишаючись осторонь такої важливої сфери культурної діяльності, як юридична. Діяльність юридичного товариства при Харківському університеті, що займав на той час передові позиції серед навчальних закладів країни, могла б принести багато корисного суспільству та науці у вирішенні правових питань загальнодержавного значення [9].

Однією із слабких сторін тогочасної юридичної науки була її надмірна роз'єднаність із життям, відірваність наукових теорій від вимог реальності. Вчені, відаючи належне теорії, іноді забували про те, що практика вносить свої корективи в найбільш логічні наукові побудови. З іншого боку, діяльність практичних юристів набувала недоліків протилежного характеру, а саме: ізольованості від науки, від її відкриттів і завоювань, відсутності живої думки, нового слова, без яких будь-яка цікава за змістом робота перетворюється на механічну працю, позбавлену творчої наснаги. Створити тісний живий зв'язок між теорією і практикою, дати можливість їх представникам взаємно читися і позбуватися притаманної кожній з цих груп односторонності – це саме те високе завдання, виконання якого з успіхом могло б взяти на себе Харківське юридичне товариство.

Разом з тим, на той час у житті держави відбувалися визначні події і виникали питання, які слід було б обговорювати і прискіпливо оцінювати. Тому теоретичне і практичне дискутування проблем поточного моменту і створення громадської думки не в шаблонному значенні цього слова, а як явища соціального життя, мало б велике і моральне, і практичне значення.

Міжнародне становище, яке різко змінилося у зв'язку з Першою світовою війною, наслідки, що звідси впливали, боротьба з внутрішніми негараздами правового та економічного характеру, питання торговельного обороту, що виникали під час війни, різні законодавчі акти – все це могло б

стати предметом живої зацікавленості і, при цьому, не тільки теоретичного характеру. Тогочасні політологи вважали, щоб успішно закінчити війну, потрібно завчасно готуватися до миру. Тому ціла низка невідкладних проблем очікувала на юристів. Торговельні договори, урегулювання територіальних претензій, економічні і культурно-правові наслідки війни – все це і багато іншого слід було обговорювати, розглядати та вивчати. Взяти всю цю роботу на себе мала передова частина суспільства, до якої, в першу чергу, належали діячі університетської науки.

Представники місцевого професійного осередку юристів розуміли необхідність відновлення діяльності юридичного товариства в Харкові, проте реально для його відродження майже нічого не зробили.

Юридичне товариство знову постало в Харкові, але вже після Лютневої революції за часів Української Народної Республіки під назвою «Українське наукове юридичне товариство» [10].

Таким чином, Харківське юридичне товариство за досить короткий проміжок часу – менше, ніж за 5 років (з 1900 до 1905 р.) – зуміло зорганізувати і налагодити свою роботу. Незважаючи на всі недоречності, які спіткали його на етапі становлення, товариство перетворилося на провідний координуючий і консультаційний юридичний центр Харкова, показало себе в межах України та всієї Росії досить діяльною структурою, здатною на виконання головного тогочасного завдання, яке полягало в тісному співробітництві юристів теоретиків і практиків.

Список літератури: 1. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1908) / Под ред. проф. М.П. Чубинского и профессора Д. И. Багалея. Х., 1908. 2. Слюзберг Г.Б. Дела минувших дней. Т.1. Париж, 1933. 3. Отчет о деятельности Харьковского юридического общества в 1901 году // Годичное торжественное заседание юридического общества при императорском Харьковском университете. 1902 год. Х., 1902. 4. Протокол годичного заседания Юридического общества при императорском Харьковском университете // Годичное торжественное заседание юридического общества при императорском Харьковском университете. 1902 год. Х., 1902. 5. Левитський В. М.М.Ковалевский. Предложение общему собранию Харьковского юридического общества действительного члена и члена Сонета того же Общества В.Ф.Левитского // Годичное торжественное заседание юридического общества при императорском Харьковском университете. 1902 год. Х., 1902. 6. Устинов В. М.М.Ковалевский. Речь, сказанная в годичном собрании Харьковского юридического общества 10 марта 1902 г. // Годичное торжественное заседание юридического общества при императорском Харьковском университете. 1902 год. Х., 1902. 7. Фатьев А. Борис Николаевич Чичерин. (Очерк краткой характеристики развития его научно-философских воззрений). Речь в годичном заседании Харьковского юридического общества 10 марта 1902 г. // Годичное торжественное заседание юридического общества при императорском Харьковском университете. 1902 год. Х., 1902. 8. Южный край. 1910. 3 ноября. 9. Инский М. Харьковское Юридическое общество // Южный край. 1916. 5 февраля. 10. А.Б. Украинское юридическое общество // Возрождение / газета выходит при ближайшем участии Д.Н.Овсяннико-Куликовского. Х., 1918. 21 апр. № 30.

Надійшла до редколегії 20.07.04